

Üniversite Yayın No: 4777
Fakülte Yayın No: 04
ISBN No: 978 – 975 – 404 – 821 - 6

Din ve Dünya Barışı

Uluslararası Sempozyum

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON RELIGION AND THE WORLD PEACE
(Tebliğler)

26–28 Nisan 2007
İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası, Beyazıt, İstanbul

İstanbul 2008

Sempozyum Başkanı
Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ
İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı

Düzenleme Kurulu
Başkan
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

Üyeler
Prof. Dr. Cafer S. YARAN
Doç. Dr. Ömer M. ALPER
Yrd. Doç. Dr. Necmettin GÖKKİR
Yrd. Doç. Dr. Recep ALPYAĞIL
Yrd. Doç. Dr. Ahmet H. FURAT

Yayına Hazırlayanlar
Yrd. Doç. Dr. Necmettin GÖKKİR
Yrd. Doç. Dr. Recep ALPYAĞIL

Copyright © 2007

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin yazılı izni olmadan fotokopi yoluyla veya elektronik, mekanik vs. suretlerle kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz, kayda alınamaz. Bu dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Fakülte söz konusu görüşlerden dolayı sorumluluk kabul etmez.

Yazılarla İlgili Hukuki Sorumluluk Yazarlara Aittir

İstanbul Üniversitesi
Basım ve Yayınevi Müdürlüğü
İSTANBUL - 2008

Tel : 631 35 04 - 440 00 00/26500

İslam Tarihinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Asr-I Saadet Ve Endelüs Örneği)/ Experience of Living Together At The Islamic History (Examples of The Prophet Muhammad's Time And Andalusia)

Doç. Dr. İsmail Hakkı Atçeken, Selçuk Üniv., Konya

GİRİŞ:

Farklı dinlerin ve inançların dünya barışına ve birarada yaşama tecrübesine katkıları, dünya üzerindeki çeşitli coğrafyalarda ortaya çıkan şiddet ve terör olaylarında dinlerin rolünün olup-olmadığı hususu dikkat çeken önemli bir konudur. Farklı ırk, din ve kültürlerin birarada yaşadığı XXI. yüzyıl dünyasında değişik inanç mensupları arasında barış, uzlaşma ve hoşgörüye daha fazla ihtiyaç hissedildiği bir realitedir.

Konuya Müslümanlar ve İslâm tarihi açısından bakıldığında birarada yaşama tecrübesinin en güzel örneklerini İslâm'ın ilk dönemlerinden başlayarak Osmanlılar dönemi sonuna kadar İslâm tarihinin farklı devirlerinde bulmak mümkündür. "Öteki" denilen diğer inanç mensuplarıyla birarada yaşama tecrübesi açısından Müslümanların tarihi, Avrupa Hristiyanlık tarihiyle karşılaştırılamayacak kadar zengindir. Çünkü Avrupa, Haçlı seferleri, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki coğrâfi keşiflerden sonra ötekinin varlığını daha yakından tanımaya başlamıştır. İslâm'ın ilk dönemi olan Asr-ı Saâdet'ten itibaren diğer din mensuplarıyla dinî, siyasî, ekonomik ve sosyal içerikli ilişkiler yaşanmıştır. Bunun en dikkat çekici örneği olarak bilinen "*Medine Vesîkası*" ile Hz. Peygamber, Medîne'de yaşayan Yahudiler ile Müslümanları bir anlaşma etrafında buluşturmuş, birarada yaşama tecrübesi olarak dünya tarihinde ilk ve önemli örneklerden birisini oluşturmuştur. Diğer taraftan karşılıklı heyetlerin görüşmeleri sonucu Hristiyanlar ve diğer inanç mensuplarıyla dâ çeşitli barış anlaşmaları yapılmıştır.

Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkileri Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren Emevîler, Abbâsîler ve sonraki devirlerde de sürmüştür. Endülüs'te yaklaşık sekiz asır kadar devam eden (711-1492) Müslüman hakimiyeti

sırasında Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler aynı ülke içinde birarada büyük problemlerle karşılaşmadan yaşamışlardır. Endülüs'te Hristiyanlar ve Yahudiler dinî inançlarını, dinî kurumlarını, hukuklarını, âdet ve geleneklerini muhafaza etmişlerdir. Endülüs fethedilmeden önce Hristiyan yöneticiler tarafından baskıya uğratılan, zorla Hristiyanlaştırma politikasına maruz bırakılan Yahudiler Müslümanların adaletli yaklaşımları sonucu varlıklarını İslâm dininin engin hoşgörüsü içinde sürdürmüşlerdir. Aynı ılımlı politika Hristiyanlar için de geçerlidir.

Bu çalışmada bir tebliğ hacmi çerçevesinde Asr-ı Saâdet'te Hristiyan ve Yahudilerle ilişkiler birarada yaşama tecrübesi bağlamında incelenecektir. Daha sonra Endülüs'te Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin birarada yaşama tecrübeleri örneklerle ele alınıp değerlendirilecektir.

I- Asr-ı Saâdet'te Birarada Yaşama Tecrübesi:

A-Asr-ı Saâdet'te Birarada Yaşama Tecrübesinin Dayanakları:

Kur'an-ı Kerim Yahudi, Hristiyan ve diğer inanç gruplarına karşı yaklaşımıyla tüm dinler arasında barış içinde yaşama prensiplerini göstermiş, kitap ehline karşı emin bir gözetici olduğunu ispatlamıştır. İslâm'ı kabul etmiş kimse aynı zamanda Hz. Mûsa'ya, Hz. İsa'ya ve insanlığın yaratılışından bu yana gelmiş geçmiş bütün peygamberlere iman etmiş demektir. Bir olan Allah'a iman etmek ve O'na kulluk etmek ilahî dinlerin ilk ve en önemli çağrısıdır.¹

Din konusunda herhangi bir zorlama olmadığı hususunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklık ve eğrilikten ayırt edilmiştir. O halde kim tâğutu(bâtılı) inkar edip Allah'a inanırsa, sağlañı kulpa yapışmıştır ki hiçbir zaman kopmaz. Allah işitir ve bilir."² Farklı bir âyet şu şekildedir: "Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükafatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyecektir."³ Bu tip âyetler bazı müfessirlerce dinsel çoğulculuğun, hatta birlikte yaşamanın kabulü şeklinde yorumlanmıştır. Öte yandan Kur'an'daki Yahudi ve Hristiyanları dost

¹ Örnek olarak bkz: Kur'an-ı Kerim, Fatiha, 1/1-5; Tesniye, 6/13; 10/12-13; Matta, 4/10.

² Bakara, 2/256.

³ Bakara, 2/62.

edinmemeyi⁴, cizye verinceye kadar onlarla savaşmayı emreden âyetler⁵ daha çok Müslümanların bu kesimlerle çatışma halinde oldukları durumu yansıtmaktadır.⁶

Peygamberlerin Allah (cc) katından getirdikleri ilahi mesajlar içerisinde ahlâkî prensipler önemli bir yer tutmaktadır. Bu ahlâkî ilkeler arasında da hoşgörünün ayrı bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in getirdiği dine -"İslâm" isminin verilmesi, diğer anlamların yanı sıra bu dinin müsamaha ve hoşgörü dini olduğunu göstermektedir. Nitekim İslâm kelimesinin çeşitli anlamları arasında sulh, barış ve uzlaşma gibi anlamları da bulmak mümkündür.⁷

İslâm dini gerçek anlamda bir af, hoşgörü ve tolerans dinidir. Hz. Peygamber, hayatı boyunca tüm insanlara güzel muamele etmek gerektiğini ifade etmiş ve kendisi de bizzat uygulamalarıyla örnek olmuştur. İslâm'daki hoşgörü anlayışı sadece müslümanları değil, bütün insanlığı içine alacak şekildedir. İslâmiyet'te din ve inanç konusunda zorlama yoktur. Birisinin inancını değiştirmek zorla değil, ancak onu ikna yoluyla ve kişinin kendi rızasıyla mümkündür. İnanç hürriyeti, insanın en başta gelen haklarından birisidir. Din insanlara korku ve zulümle iletilseydi, inancın hiçbir anlamı kalmazdı. İnsanların hayatlarını yönlendirmeleri hür iradeleriyle kendilerine bırakılmıştır. Yaptıkları işlerden Allah'a hesap verecekleri için insanlara seçme hürriyeti verilmiştir. Aksi takdirde bu hususta insanlara zorlama yapılsaydı adaletsizlik yapılmış olurdu.⁸ Bir âyette Müslümanların diğer inanç sahiplerinin ilahlarına sövmeleri yasaklanmaktadır: "Allah'tan başkasını (Tanrı edinerek) çağırarlara sövmeyin. Zira onlar da haddi aşarak Allah'a söverler."⁹

Hz. Peygamber, İslâm devletiyle anlaşmalı tebaanın (zimmî) hakları konusunda son derece titiz davranmıştır. Bu hususta Buhârî'nin Sahîh'inde "*Bâbu İsmi men Katele Mu'âheden bi Ğayri Cürmin*" ismiyle bir bab açılmış ve burada Hz. Peygamber'in şu hadisi nakledilmiştir: "*Herhangi bir kişi*

4 Mâide, 5/51.

5 Tevbe, 9/29.

6 İrfan Aycan, "Müslüman Yönetimlerde Birarada Yaşama Tecrübeleri (Emevî Modeli)", *İslâm ve Demokrasi (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, Ankara, 1998, s.31.

7 bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, tsz, II, 190-195.

8 Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev: Komisyon, İstanbul, 1996, I, 213.

9 Nisâ, 4/148.

anlaşmalı zimmîyi haksız yere öldürürse cennet kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedildiği halde o katil kişi cennet kokusunu koklayamaz.”

Putperest Araplar için Müslüman olma veya savaştan başka bir seçenek gözükmeyenken, Yahudi ve Hristiyanlar için üçüncü bir seçenek olarak cizye ve harac vergisi vermeleri karşılığı boyun eğme alternatifi mevcuttu. Boyun eğme, canları, malları, dinleri, namusları ve nesillerinin garanti altına alınması karşılığında cizye ve harac ödemek, Müslümanların egemenliğini kabul etmek demektir.¹⁰

İlahi dinlerin ibadet yerleri kutsal olma özelliğine sahiptir. Müslümanların camileri nasıl korunuyorsa, diğer din mensuplarının ibadet yerleri de öylece koruma altındadır.¹¹ Nitekim bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *“Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi...”*¹² Nasıl bir müslümanın camiye gidip inancının gereğini yerine getirme hakkı varsa, bir Hristiyanın kiliseye, bir Yahudinin de havra veya sinagoga gidip ibadetini yerine getirme hakkı mevcuttur. İslâm toplumunda Hristiyanlar ve onların ibadetlerini gerçekleştirdikleri mabetler hoşgörüsüyle karşılanmıştır.¹³ Mezarlıklarına ve cenaze törenlerine müdahale edilmemiştir.

Hiz. Peygamber'in hayatı boyunca insanlığa karşı davranışlarındaki en temel düşüncelerden birisi hoşgörü olmuştur. O, *“Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et”*¹⁴ âyeti ışığında insanlara hoşgörülü yaklaşarak dini tebliğ etmiştir. Bu da'vete karşı insanların sert, katı ve kaba olmaları O'nu bu ilkeden vazgeçirmemiştir. Taif seferi sırasında Hiz. Peygamber'e karşı yapılan çirkin saldırı karşısında O'nun affedici tutumu ve bu kavmin helakına değil de ıslahına dua etmesi güzel bir örnektir.

İslâm inancına göre fetih sonrasında bile Ehl-i Kitap ve Mecûsîler cizyeyi kabul ettiklerinde kesinlikle öldürülmez ve baskılara maruz bırakılmaz: *“De ki:*

¹⁰ İrfan Aycan, s.31.

¹¹ Mustafa Sıbâî, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, çev: M. Said Şimşek-Nezir Demircan, 2.baskı, Konya, tsz, s.77.

¹² Hac, 22/40.

¹³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Levent Öztürk, *“Kur'an'a Göre (Hac, 22/40) Hristiyan Mabetlerine Gösterilmesi Gereken Saygı”*, SA.Ü.İ.F.D, sayı: 5, Sakarya, 2002, s. 71-86.

¹⁴ Nahl, 16/125.

Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun...”15.
“(Rasûlüm) Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”16

Selman el-Fârisî: *“Gayr-i müslimlerle yemek yenir, gezmeye çıkılır, arkadaşlık yapılır”* diyerek Asr-ı Saâdet’teki birarada yaşama hakkında önemli bir gerçeği dile getirmiştir.¹⁷ Bu anlayış Hulefâ-i Râşidîn döneminde de devam etmiştir. Nitekim Sûriye’nin Hz. Ömer dönemindeki fethini takip eden yıllarda Nâstûrî bir rahip dostuna gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştır: *“Bu günlerde Cenab-ı Hakk’ın hakimiyeti kendilerine ihsan ettiği bu Taylılar (yani Araplar), aynı zamanda bizim de efendimiz oldular. Fakat onlar Hristiyan dinine karşı hiç mücadele etmiyorlar. Aksine bizim itikadlarımızı koruyorlar, rahiplerimize ve azizlerimize hürmet ediyorlar, bizim kilise ve manastırlarımıza bağışta bulunuyorlar.”18*

İslâm toplumunda birarada yaşama denilince hem farklı dinî inanç mensupları (Yahudi, Hristiyan, Mecûsî, Sâbiî, Putperest vb.), hem de çeşitli ırk ve kabileler gündeme gelmektedir. Tebliğ hacmi gözönünde bulundurarak Hristiyan ve Yahudilerle ilişkileri birarada yaşama tecrübesi bağlamında örnek olarak kısaca ele almak uygun olacaktır.

B- Asr-ı Saâdet’te Hristiyanlarla Birarada Yaşama Tecrübesi:

İslâm’ın zuhurundan önce Arabistan Yarımadası’nda Hristiyanlık Tağlib, Gassan, Kudaa ve Tayy kabilelerinin yaşadığı bölgelerde, Dûmetu’l-Cendel’de özellikle güneydeki Necran’da yayılmıştı. Mekke’de nâzil olan bir çok âyette Hz. İsa ve Hristiyanlık hakkında bilgiler verilmektedir. Bu âyetlerde Hz. İsa, annesi Hz. Meryem, Hz. İsa’nın yeni getirdiği din, İncil, Hz. İsa’ya tabi olan Hristiyanların zaman içinde bu dini tahrif etmeleri vb. konular açıklanmaktadır. Meryem, Enbiya, Mü’minun, Zuhruf, Hacc, Hadîd vb. sûrelerde bu âyetleri bulmak mümkündür.¹⁹

¹⁵ Kehf, 18/29.

¹⁶ Yunus, 10/99.

¹⁷ Mustafa Fayda, *İslâm ve Demokrasi (Kutlu Doğum Sempozyumu Müzakereler Kısım)*, s.62-63.

¹⁸ Muhammed Hamîdullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşçu, 5. baskı, Ankara, 1979, s.230-231.

¹⁹ Kur’an-ı Kerim’de Hristiyanlarla ilgili âyetler için bkz: M. Fatih Kesler, *Kur’an’da Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara, 1993, s.215-237; Nadir Özkuyumcu, *“Asr-ı Saâdet’te*

Mekke'de Varaka b. Nevfel Hristiyanlıkla alakası olan birisidir. İlk vahiy geldiği sıralarda Hz. Peygamber onunla görüşerek başına gelenleri anlatmış, o da Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'yi teselli etmiştir. Mekke'de İslâm'a girenlerin sayısı artmaya başlayıp, müşriklerin eziyet ve işkencesi çoğalınca bazı Müslümanlar iki defa halkı ve idarecisi Hristiyan olan Habeşistan'a hicret ettiler. İbn Hişam'ın naklettiğine göre, Habeşistan'dan İslâm dinini araştırmak için Mekke'ye gelen 20 kişi Hz. Peygamber'e bazı sorular sormuşlardı. Hz. Peygamber bu soruları cevaplamış ve onlara Kur'an'dan bazı âyetler okumuştur. O heyette bulunanlar Kur'an'ı dinlerken ağlamışlar, bu arada Hz. Peygamber'in yaptığı daveti kabul ederek Müslüman olmuşlardı. Bu heyetin Necran'dan gelen Hristiyanlar olduğu da söylenmektedir. Taif seferi dönüşünde Rebîa oğullarının kölesi olan, Hristiyan dinine mensup Ninova'lı Addas, Hz. Peygamber'in huzurunda İslâm dinini kabul etmiştir.

Medine döneminde Hz. Peygamber, çeşitli hükümdarlara İslâm'a davet mektupları gönderdiği sırada Bizans İmparatoru Herakleios'a, Mısır Mukavkısı'na, Habeşistan Necaşisine de mektuplar göndermiştir. Ayrıca güney Arabistan'da bulunan Necran Hristiyanlarına bir mektup göndererek onları İslâm'a davet etmiştir. Necran Hristiyanları 9/630 yılında (Senetu'l-Vufûd) 60 kişilik bir heyetle Medine'ye geldiler. Hz. Peygamber onların mescidde ibadet yapmalarına izin verdi. Daha sonra onların liderleriyle görüştü. Bunlar bazı sorular sorarak Hz. Peygamber'i sıkıştırmak istediler. Hz. İsa'nın babasının kim olduğunu sordular. Hz. Peygamber bu sorusuna hemen cevap vermeyerek sustu. Bir süre sonra Al-i İmran suresinin ilk 89 âyeti nazil oldu. Bu âyetlerde Hristiyanlık ve Hristiyanlar hakkında İslâm'ın getirdiği bütün delil ve cevaplar yer almaktadır. Uzun tartışmalar ve müzakereler sonunda Necranlı Hristiyanlar Hz. Peygamber'le anlaşma yoluna gitmişler, Hz. Peygamber'in siyâsî otoritesini kabul etmişler, kendi dinlerinde kalma karşılığında cizye vermeye razı olmuşlardır.²⁰

Necran Hristiyanlarıyla yapılan anlaşma metnine göre kendilerine verilen can, mal, mülkiyet hakkı ile din, vicdan ve mabet hürriyetine ait kısım şu şekildedir:

Hristiyanlarla İlişkiler", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm, ed: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1994, II, 383-387, 400-404 vd..

²⁰ Necran heyetiyle görüşmeler ve Mübâhele olayı hakkında bkz: Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", A.Ü.İ.F.İ.İ.E.D, Ankara, 1975, sayı: 2, s. 143-149.

“Onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunan ve bulunmayanlarına, ailelerine, mabetlerine, az veya çok olsun onların mülkiyetlerinde bulunan her şeyi içine almak üzere, Allah’ın himayesi ve Rasulullah Muhammed’in zimmeti Necranlılar ve onların bağlı olınların üzerine haktır. Hiçbir kimse dinî görevinden, hiçbir papaz papazlığından, hiçbir rahip de rahipliğinden ayrılmayacaktır...”²¹ Hz. Peygamber Necranlı Hristiyan din adamlarından Ebu’l-Haris’e gönderdiği mektupta da anlaşma metninde Hristiyanlara verilen haklar ve sorumluluklar bir kere daha teyid edilmiş, onların hukukları ve örflerinde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceğinin garantisi verilmiştir.²²

Medine döneminde Hristiyanlarla bazı savaşlar da meydana gelmiştir. Bizansla yapılan Mûte savaşı (8/629) ve Tebük seferi (9/630) ile Dûmetu’l-Cendel seferi dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber Hristiyan kabilelere İslâm’ı tebliğ etmiş, onlarla anlaşma yoluna gitmiş, dinî müzakerelerde bulunmuş, ancak savaşmaktan başka çare olmadığı durumlarda ise onlarla savaşmıştır. Rasulullah, başka dinlere mensup insanlara da aynı hoşgörüyü göstermiş, özellikle onların inançlarını rahat bir şekilde yerine getirmelerini sağlamıştır.²³ Hz. Peygamber’in, Medine toplumu içinde bir süre birlikte yaşadığı Yahudilerin ibadetlerini kısıtlama gibi bir uygulamaya gitmediği, aynı şekilde Necranlı Hristiyanların inançlarını yerine getirmelerine izin verdiği de İslâm tarihinde sabit olan hususlardandır. İbn Hişam ve İbn Sa’d’da nakledildiğine göre, Necran Hristiyanlarının temsilcileri Medine’ye geldiklerinde Hz. Peygamber ve ashabı henüz ikindi namazını kılmışlardı. Necran heyeti ibadet vakitleri geldiği için Mescide girip doğu istikametine yöneldiler ve ibadet etmeye hazırlandılar. Ashab-ı Kiram onlara engel olmak isteyince Rasulullah onları serbest bırakmalarını ve ibadetlerin yapmalarına izin vermelerini emretti. Onlar da doğuya yönelerek ibadetlerini yerine getirdiler.²⁴ Bu olay Asr-ı Saâdet’teki gayr-i müslimlere tanınan ibadet özgürlüğünün en dikkat çekici örneklerinden birisidir.

²¹ Muhammed Hamîdullah, *Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 5. baskı, Beyrut, 1985, s.175-176.

²² Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.179.

²³ Hristiyanlara gösterilen hoşgörü örnekleri için bkz. Levent Öztürk, “İslâm Toplumunda Hristiyanlara Gösterilen Hoşgörü Örnekleri: İlk Beş Asır”, *SA.Ü.İ.F.D.*, sayı: 4, Sakarya, 2001, s.25-37.

²⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Seka vd., Beyrut, tsz, (Dâru'l-Kalem) II, 223-224; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, tsz, (Dâru Sâdır), I, 357.

C- Asr-ı Saâdet'te Yahudilerle Birarada Yaşama Tecrübesi:

Hız. Peygamber döneminde Yahudilerle ilişkiler konusunda çağdaş araştırmaların bir kısmında bazı farklı bilgiler ve değişik değerlendirmelere rastlamak mümkündür.²⁵

Kur'an-ı Kerim'de gerek "*Ehl-i kitap*" tâbiri, gerekse özel olarak "*Yahudi*" kelimesi ile bir çok âyette Yahudilerden bahsedilmektedir. Kur'an'daki elli sûreden fazlasında Yahudilerle ilgili âyetler mevcuttur. Bu âyetlerde Yahudilerin geçmiş peygamberlerinin kıssaları, kendi peygamberleri ile aralarındaki mücadeleler, Yahudilerin temel huy ve karakterleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.²⁶

Hız. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce bu şehrin sosyal tabakalarını müşrik Araplar ve çeşitli kabilelerden oluşan Yahudiler oluşturmaktadır. Medine'deki Yahudilerden Benû Kaynuka kuyumculukla, Benu'n-Nadîr ziraatle, Benû Kureyza dericilikle uğraşıyorlardı. Her üç kabilenin de ortalama 700'er kişilik savaşçı erkek gücü vardı ve toplam nüfusları 4000 kişi civarındaydı.²⁷ Hız. Peygamber hicretten sonra, Medine şehrinin önemli unsurlarından olan ve kendisinin Medine'ye gelişinden pek memnun olmadıkları anlaşılan Yahudilere karşı da olumlu ve ılımlı davranmış, onlarla anlaşma arzusu içinde olduğunu hissettirmiştir. Nitekim onları, aralarında ortak olan bir kelimeye davet etmiş, önceleri namazlarında onların kiblesi olan Beytü'l-Makdis'e yönelmiş; Müslümanların, Yahudiler tarafından kesilen hayvanları yemelerine ve iffetli kadınlarıyla evlenmelerine izin vermiştir.²⁸ Yahudileri İslâm dinine ısındırmak için önünden geçen Yahudi cenazesine saygı gösterip, ayağa kalkmış ve bunu Ashâbına tavsiye etmiştir.²⁹

²⁵ Mustafa Kemal Dasfî, *Muhammed ve Benû İsrâîl*, Kahire, 1970; Afif Abdülfettah Tabbâra, *el-Yehûd fi'l-Kur'an*, Beyrut, 1966; Muhammed Seyyid Tantâvî, *Benû İsrâîl fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Mısır, 1987; Nadir Özkuyumcu, "*Asr-ı Saâdet'te Yahudilerle İlişkiler*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, C.II, İsmail Hakkı Atçeken, Hız. Peygamber'in Yahudilerle Münâsebetleri, İstanbul, 1996; Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Ankara, 1997 vd...

²⁶ Kur'an'da Yahudilerle ilgili âyetler ve yorumları için bkz: İzzet Derveze, *el-Kur'an ve'l-Yehûd*, Şam, 1949; Afif Abdülfettah Tabbârâ, *el-Yehûd fi'l-Kur'an*; M. Fatih Kesler, s.180-215; İsmail Hakkı Atçeken, s.17-40.

²⁷ İbn Hişâm, III, 252; Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, çev: Nureddin Yıldız, İst, 1988, s.148.

²⁸ İbn Sa'd, I, 243.

²⁹ Buhârî, Cenâiz, 50; Ebû Dâvud, Cenâiz, 47.

Onların düğün yemeklerine katılmış, cenazelerine iştirak etmiş, hastalarını ziyaret etmiştir. Yine Hz. Peygamber, müşriklerin girmesini yasakladığı mescide Ehl-i kitap olan Yahudilerin girmesine izin vermiştir.³⁰ Hz. Peygamber, bununla yetinmeyerek Yahudilerin Beytü'l-Midrâs adını verdikleri toplantı yerlerine giderek onlarla görüşmüş ve İslâm dinini tebliğ etmiştir.³¹

Tüm bu olumlu yaklaşımlara karşın Yahudiler Hz. Peygamber ve müslümanlarla iyi geçinmeyip, fitne ve karışıklık çıkartarak Mekke müşrikleriyle işbirliğine girişince kendileriyle savaşmaktan başka çare kalmadı. Bu şartlar gereği kendileriyle Benû Kaynuka, Benû Nadîr, Benû Kureyza ve Hayber gazveleri gibi savaşlar yapılmak zorunda kalınmıştır.³² Her ne kadar bazı oryantalistler sebepsiz ve önemsiz bahanelerle Yahudilerle savaş yapıldığını iddia etseler de Hz. Peygamber'in Yahudilerle gerçekleştirdiği her savaşın geçerli sebepleri mevcuttur.³³

1- Medîne Vesikasında Yahudilere Verilen Haklar ve Sorumluluklar:

Hz. Peygamber (S.) Medine'ye hicret ettiği sırada bu şehirde yaklaşık 6.000 müşrik Arap, 4000 Yahudi ve 50 civarında Hristiyan Arap mevcuttu.³⁴ Siyâsî otorite bakımından tam bir keşmekeş yaşanıyordu. Önce yurtlarını terketmiş olan Mekke'li Müslümanların iskân problemi çözüme kavuşturuldu. Ondan sonra Medineli Müslümanlar ve hicret eden Mekke'li Müslümanlar arasında kardeşlik te'sis eden Rasûlullah yeni kurulan İslâm devletinin teşkilatlandırılması, Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki statüyü belirleme işine girişti. Hz. Peygamber hicretten sonra Yahudilere karşı olumlu ve ılımlı davranmış, onlarla anlaşma arzusu içinde olduğunu hissettirmiştir.

Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı izlediği olumlu tavırlar sonucu az sayıda da olsa bazı Yahudilerin Müslüman olduğunu bilmekteyiz. Abdullah b.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, III, 339.

³¹ İbn Hişâm, II, 200-201; İbn Sa'd, I, 164.

³² Yahudilerle yapılan savaşlarla ilgili detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, s.116-144.

³³ Yahudilerle ilişkiler ve onlarla yapılan savaşlar hakkında oryantalistlerin iddia ve yorumları için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, "*Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler*", *İSTEM*, yıl: 2, sayı: 4, Konya, 2004, s.105-128.

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, derleyen: Salih Tuğ, İstanbul, 1962, s.21.

Selâm, Sa'lebe b. Sa'ye, Esîd b. Sa'ye, Esed b. Ubeyd, Muhayrık, Meymûn b. Yâmin gibi Yahudiler İslâm'ı kabul etmişlerdir.³⁵

Hız. Peygamber, Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ve henüz İslâm'ı kabul etmemiş müşrik Araplarla Müslümanlar arasındaki siyâsî, hukukî ve askerî statüyü belirlemek için hicretten sonra Medine vesîkasını hazırlama faaliyetine girişmiştir. Aynı sınırlar içerisinde İslâm'ın tanıdığı akîde serbestliği çevresinde yaşayan ve yeni kurulan İslâm devletinin tebaası durumunda olan bu insanlar topluluğunun ortaklaşa kabullenecekleri bazı esasların konulması, devletin uygulayacağı siyaset ve idare tarzının belirlenmesi gerekiyordu.³⁶ İşte bu ihtiyaçlar doğrultusunda Hız. Muhammed (S.) Müslümanlar, müşrik Araplar ve Yahudilerle bir istişâre toplantısı düzenledi. Gurupların ileri gelenleriyle görüştüktan sonra Hız. Peygamber bir anayasa metni hazırladı ve Yahudileri de bu anayasa kapsamına aldı. Hız. Peygamber'in bu girişimi, şimdiye kadar O'nun din temsilciliği ve tebliğciliği sıfatının yanısıra çeşitli din, ırk ve kabilelerden oluşan bir şehir topluluğuna siyâsî başkan olma ve onlara en yüksek devlet iktidarını temsilen emirler verme, adlî ve askerî sahalarda başkanlık etme sıfatını da temin etmiş oluyordu.³⁷ Rasulûllah tarafından hazırlanıp, karara bağlanan ve tarafların kabulü ile resmîleşen ve yazılı bir şekilde tespit edilen vesîka bir bütün olarak günümüze kadar ulaşmıştır.³⁸

Hız. Peygamber'in Medine'deki Arap ve Yahudi kabile liderleriyle yapmış olduğu saldırmazlık ve dışa karşı müşterek savunma³⁹ anlaşması çeşitli araştırmacılar tarafından "Sahîfe" "Medîne Vesîkası", "Kurucu Medîne Vesîkası", "İlk İslâm Anayasası", "Medine Anayasası" gibi isimlerle zikredilmektedir. Bu metnin Avrupa dillerine tercemesini yapan Julius Wellhausen, anayasa metnini 47 maddeye ayırmıştır. Buna göre 1-23. maddeler

³⁵ bkz: İbn Sa'd, III, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965, II, 187; Muhammed Abdülkadir Ebû Fâris, *fi Zılâli's-Sîreti'n-Nebeviyye: es-Sıra'u me'al-Yehûd*, Amman, 1989, s.21-22.

³⁶ Ahmet Önkâl, *Rasûlullah'ın İslâm'a Da'vet Metodu*, 6. Baskı, Konya, 1990, s.103.

³⁷ Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s.30.

³⁸ Medine anayasası metni için bkz: İbn Hişâm, II, 147; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk: M. Halil Harrâs, Kahire, 1981, s.193-198; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2. Baskı, Beyrut, 1990, III, 224-226; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik*, s.59-62.

³⁹ İhsan Süreyya Sırma, "Medine Vesîkasının Mevsûkiyeti ile İlgili Bazı Veriler", *Bilgi ve Hikmet*, Kış / 1994, sayı 5, s.48.

Müslümanlarla ilgili konu ve hükümleri ele almaktadır. 24-47. maddeler ise Yahudilerle ilgili hususları kapsamaktadır.⁴⁰

24. maddeye göre Yahudiler harbe katıldıkları sürece harp masraflarını karşılayacaklardır. 25. madde Yahudilere din serbestiyeti vermiş, onların Müslümanlarla bir cemaat oldukları ifade edilmiştir: “*Yahudilerin dinleri kendilerine, Mü'minlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlâları, gerekse kendileri dahildir.*” Bu madde ile Yahudilere dinî ve hukukî özerklik tanınmıştır.⁴¹ Bu aynı zamanda İslâm'ın pratik alanda yabancılara tanıdığı din ve vicdan hürriyetinin yazılı bir belgesidir.⁴²

25-35. maddelerde bütün Yahudi kabîlelerinin, bunların himâyesine giren ve onlara bağlı olanların aynı haklara sahip oldukları ve aynı yükümlülüklerle sorumlu tutuldukları belirtilmiştir. 36. maddeye göre, Yahudilerin Müslümanlarla birlikte savaşa çıkmalarına ancak Hz. Peygamber karar verecektir. 37 ve 38. maddeler, 24. maddedeki Yahudilerin harp masraflarını karşılamaları ve ilâve olarak dıştan gelecek saldırılara karşı kendi aralarında yardımlaşmalarını hüküm altına almaktadır. 39. maddede Yesrib şehrinin içi mukaddes bir yer olarak kabul edilmektedir. 40-41. maddeler himâye (eman verme) ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. 42. maddeye göre guruplar arasında cinâyet veya her türlü ihtilâflarda Hz. Peygamber en üstün hakem olarak kabul edilmektedir. 43. maddede Yahudilerin, Kureyş müşriklerine veya onların müttefiklerine yardım etmeleri yasaklanmaktadır. 44. madde bir önceki maddeyi te'yd etmektedir. 45. maddede dinî savaşlar hariç, her iki tarafın birbirini sulh anlaşmasına çağırdığında icâbet etmenin gerekli olduğu ifade edilmektedir. 46 ve 47. maddelerde, vesîkada zikredilen kurallara mutlaka uyulması gerektiği belirtilmektedir.

İşte son dönemlerde ülkemizde “*Birarada yaşama tecrübesinin ilk örneği*”⁴³ olarak sunulan ve bu bağlamda üzerinde çok hukukluluk, çoğulculuk

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 190.

⁴¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 195; Salih Tuğ, s.46.

⁴² Osman Güner, “Hz. Peygamber'in Ötekine Bakışı”, *İslâm ve Öteki*, ed: Cafer Sadık Yaran, İstanbul, 2001, s.234.

⁴³ Medine vesîkası hakkında yapılan araştırmalar ve farklı yorumlarla ilgili bkz: Ali Bulaç, “*Birarada Yaşamanın Mümkün Projesi: Medine Vesikası*”, *Bilgi ve Hikmet*, Kış/1994, sayı: 5, s.15.

vb. farklı yorum ve tartışmaların yaşandığı⁴⁴ Medine vesîkası, Medine toplumunun siyâsî, askerî, hukukî ve sosyal konulardaki problemlerini çözmeyi amaçlayan bir kurallar manzûmesidir. Bu anayasaya göre devletin reisi olan Hz. Muhammed (S.) ibâdetleri yönettiği gibi orduları yönetiyor, kanun vaz' ediyor, davaları hallediyor ve devleti idare ediyordu.⁴⁵ Yahudiler bu anayasa ile Hz. Peygamber'i devlet başkanı olarak kabul etmişlerdi. Ayrıca Medine'ye karşı oluşacak bir dış tehdit ve saldırı karşısında Müslümanlarla birlikte şehri ortaklaşa savunacaklardı. Medine anayasası tarafların din ve inanç hürriyetini, can ve mal emniyetini sağlıyordu. Muhammed Hamîdullah'a göre bu anayasa, ilk İslâm devletinin anayasası olmasının yanı sıra yeryüzünde bir devletin ortaya koyduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir.⁴⁶ Medîne vesîkası, Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlere karşı hoşgörüsüne en güzel örneklerden birisidir.

II- Endülüs'te Birarada Yaşama Tecrübesi:

Endülüs, Akdeniz'in batı kısımlarında yer alan İberik (İberya) yarımadasının Arapça ismidir. Endülüs, günümüzdeki İspanya ve Portekiz topraklarına Arap tarihçileri ve coğrafyacılarının verdikleri isimdir.⁴⁷ Yunanlılar bu yarımada İberya, Romalılar ise İspanya ismini vermişlerdir.⁴⁸

İspanya'nın 92-95/711-714 yılları arasında İslâm orduları tarafından fethedilmesinden önce ülke bir Germen boyu olan Vizigotlar tarafından yönetilmekteydi. İspanya halkının çoğunluğu kendilerine katolik ismi verilen ve Roma Piskoposluğuna bağlı olan Hristiyanlardan oluşmaktaydı. İspanya'da fetih öncesinde nüfus açısından azınlık olmalarına karşılık ekonomik hayatta önemli rol alan Yahudiler de yaşamaktaydı. İdareyi ele geçiren Vizigotlar, katoliklerin "heretik", yani sapık olarak kabul ettikleri Arian mezhebine mensup

⁴⁴ Medîne vesîkası ve çok hukukluluk tartışmaları hakkında bkz. Ahmet Yaman, "Hukukun Üstünlüğü Bağlamında Çok Hukukluluk Tartışmalarına Fıkîhî Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar*, C. 14, sayı: 2, 2001, s.285-290.

⁴⁵ Muhammed Hamidullah, *Makaleler*, çev: İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1986, s. 49.

⁴⁶ Muhamed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 189.

⁴⁷ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed: M. J. De Goeje, Leiden, 1927'den ofset (Beyrut, tsz), s.36-37; İbn Hurdâzbihi, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed: M. J. De Goeje, Leiden, 1889'dan ofset (Beyrut, tsz), s.51-52 ; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, thk: Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut, 1990, I, 311; Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, 2. baskı, Beyrut, 1984, s.32 ; Mehmet Özdemir, "Endülüis", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 211.

⁴⁸ G.S.Colan, *el-Endeliis*, Beyrut, 1980, s.17.

idiler. Vizigotlar önce farklı inançlar karşısında toleranslı bir politika uyguladılar. Ancak VI. Yüzyılın sonlarına doğru Vizigot idareciler Arian mezhebini bırakıp çoğunluğun dini olan katolik Hristiyanlığına girince tolerans politikası son buldu.⁴⁹ Bundan sonra İspanya'da siyâsî, dinî ve sosyal açılardan olumsuz bazı gelişmeler yaşandı. Müslümanların İspanya'yı fethetme hazırlığı içinde oldukları dönemde kral Rodrigo taraftarları ile eski kral Witiza yandaşları arasındaki iç çatışma önemli bir problem oluşturuyordu. Önceki kral Witiza'nın oğulları bazı şehirleri ele geçirmişler ve Rodrigo'ya karşı mücadeleye girişmişlerdi. Rodrigo'nun kuvvetleri Kurtuba (Cordoba)'da, Witiza'nın oğullarının taraftarları ise daha çok İsbiliyye (Sevilla) şehrinde bulunuyordu. İspanya halkı da bu otorite çekişmesinin arasında kalmıştı.⁵⁰

Dinî açıdan Yahudiler zulme ve haksızlığa uğratılmış, yaşadıkları şehirlerinden zorla göç ettirilmişti. Sosyal bakımdan toplumun tüm kesimlerinde sıkıntı mevcuttu. Halkın eskiden sahip olduğu şeylerin sadece adı kalmıştı. Sayıları az olan arazi sahipleri sınıfı geniş topraklar üzerinde efendi olarak hüküm sürüyorlardı. Halkın geri kalan kısmı orta tabaka ve kölelerden ibâret sefil bir kitleden oluşuyordu.⁵¹ Claude Cahen'e göre fetih öncesi İspanya, Bizans kıyılarından gelen saldırılar, kendi iç kavgaları ve kötü davranışları Yahudilerin ayaklanmalarıyla sarsıntılar içindeydi.⁵² Endülü's tarihiyle ilgili araştırmalarıyla tanınan S. Muhammed Imâmuddin'e göre ise; yoksullaştırılmış vatandaşlar, mahvolmuş köleler, sefalet içindeki halk ve zulme uğramış Yahudilerin hepsi bir kurtarıcı bekliyorlardı.⁵³

İspanya'da haksızlığa uğrayan çeşitli grupların daveti üzerine fetih hareketine başlayan Târik b. Ziyad, 92/711 yılında Vizigot kralı Rodrigo ile yapılan "*Lekke Vadisi*" savaşını kazandıktan sonra ülkenin fethi işine girişti. Ertesi yıl Mûsâ b. Nusayr da 18.000 kişilik ordusuyla İspanya'ya gelerek

49 Mehmet Özdemir, "*Endülü's'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar (VIII-XI. Yüzyıllar Arası)*", *İslâm ve Demokrasi*, (Kutlu Doğum Sempozyumu), s. 85-86.

50 Ali Abdurrahman el-Haccî, *et-Târîhu'l-Endeliüsî*, 5.baskı, Dimeşk, 1997, s.29-35; Abdullah Enîs et-Tabba', İbnu'l-Kûtiyye'nin *Târîhu İftitâhi'l-Endeliüs* adlı eserine *Medhal*, Beyrut, 1994, s.8-9.

51 Bernard Lewis, *Tarih'te Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, s.147.

52 Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, çev: Esat Nermi Erendor, İstanbul, 1990, s.36.

53 S. Muhammed Imâmuddin, *Endülü's Siyâsî Tarihi*, çev: Yusuf Yazar, Ankara, 1990, s.25-26.

fetihleri tamamladı.⁵⁴ Endülüs'ü fetheden Târik b. Ziyad ve Mûsâ b. Nusayr, İşbiliyye (Sevilla) ve Tuleytula (Toledo) şehirlerinde bulunan Yahudilere karşı hoşgörölü davrandılar, onlara kucak açtılar. Mûsâ b. Nusayr fetihten sonra İşbiliyye şehrine Yahudileri yerleştirdi.⁵⁵ Bu uygulama yeni değildi, Târik b. Ziyâd da Tuleytula şehrini fethettikten sonra oraya Yahudileri yerleştirmişti.⁵⁶ Fetih öncesi Vizigotlar, Yahudilere çeşitli eziyetler yapmışlar ve onlara zulmederek oturdukları şehirlerden çıkarmışlardı. Bu sebeple Yahudiler, fetihler sırasında Müslümanlara yardımcı olmuşlardı. Târik ve Mûsâ da onları çıkarıldıkları şehirlere yeniden yerleştirmişlerdir.

Endülüs'e hakim olan Müslümanlar, Asr-ı Saâdet ve sonraki dönemlerde görüldüğü gibi fethedilen topraklarda belirlenmiş haklar ve sorumluluklar karşılığında Müslümanlarla gayr-i müslimleri tek bir devlet çatısı altında birarada yaşayacakları bir yönetim tarzı benimsediler. Gayr-i müslimlere Hz. Peygamber döneminde verilmiş olan hak ve sorumlulukların Endülüs'te de benzer şekilde geçerli olduğu görülmektedir. Bunun en dikkat çeken örneği Mûsâ b. Nusayr'dan sonra Endülüs'te valilik yapan Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr'ın Tudmir (Mürsiye) bölgesi hâkimi Teodomiro ile yaptığı barış anlaşmasıdır.

Bu anlaşmanın metninden⁵⁷ konumuzla ilgili bir pasaj şu şekildedir:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr'dan Tudmir (Teodomiro) b. Abdûş'a. Teodomiro barışı kabul etmiş ve bunun karşılığı olarak kendisine Allah'ın ahdi ve zimmetiyle Rasûlullah'ın zimmeti verilmiştir. Antlaşma şartlarına uydukları sürece onun ve onun idaresindeki herhangi bir Hristiyanın mallarına zarar verilmeyecek, kendileri, çocukları ve kadınları öldürülmeyecek ve esir edilmeyecektir. Dinleri sebebiyle aşağılanmayacaklar (dinleri konusunda herhangi bir engelle

⁵⁴ Endülüs ismi, coğrafyası, Endülüs'ün fetih sebepleri ve fetih süreci hakkında detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Ankara, 2002, s. 43-83.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 564 ; Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk: Yusuf eş-Şeyh el-Bukâî, Beyrut, 1986, I, 257.

⁵⁶ Abdülazîz es-Seâlibî, *Târîhu Şimâli İfrîkiyye*, thk: Ahmet b. Mîlâd-Muhammed İdris, Beyrut, 1987, s.102.

⁵⁷ Antlaşma metni hakkında bkz: Himyerî, s.131-132; M. Mâhir Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye li'l-Asri'l-Ümevî*, 2.baskı, Beyrut, 1983, s.120-121; Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2.baskı, Kahire, 1988I, 55-56; Hüseyin Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, Cidde, 1985, s.112.

karşılaşmayacaklar), kiliseleri yakılmayacak...” Vesîka metninin sonuna anlaşmanın tarihi olarak 94 yılı Recep ayın (Nisan 713) yazılıdır.⁵⁸

Çağdaş Endülüs tarihi araştırmacılarından M. Abdullah İnân'a göre Endülüs'te fethedilen bölgelerde yumuşak ve hoşgörülü davranışlar sergileyen Müslüman idareciler, hükümlerin tatbikinde ve çeşitli vergilerin toplanmasında da âdil olmaya gayret ettiler. Abdülazîz b. Mûsâ ile Teodomiro arasındaki yapılan anlaşma, İslâm siyasetindeki itidalli ve hoşgörülü yaklaşımın en güzel delillerinden birisidir. O'na göre bu anlaşma, fetih arasındaki İslâm idarî siyaset vesîkalarından önemli bir örnektir.⁵⁹ Diğer bir Endülüs uzmanı Hâlid es-Sûfî, fâtihi Müslümanlarla Vizigotlar arasında yapılan bu anlaşmanın şartlarının bölge halkı açısından çok iyi olduğu, bununla bölge idarecisi ve halkına daha önce başkalarına verilmeyen imtiyazlar verildiği kanaatindedir.⁶⁰ Mehmet Özdemir ise fetihlerin, sosyal hayattaki olumlu etkilerinin yanı sıra taassubun yerine hoşgörüyü ikâme etmekle dinî hayatta da yeni bir çığırın öncüsü olduğu düşüncesindedir. Ona göre İspanyol araştırmacı İsidro de las Cagigas'ın da ifade ettiği gibi; sekiz asırlık İslâm hâkimiyeti boyunca Endülüs'teki gayr-i müslimlerin dinî statülerinin ne olduğunu anlamak için Abdülazîz'in Teodomiro ile yaptığı anlaşma şartlarına bakmak yeterlidir.⁶¹ Bu anlaşma ile Hristiyanlara; can ve mal emniyeti, dinlerini muhafaza etme, dinî ayin ve ibadetlerini rahatlıkla yapabilmeye, kiliselerini koruma garantisi, hür olarak yaşama hakkı verilmiştir.⁶²

Endülüs'ün fetih süreci ve sonrasında müslüman idareciler, gayr-i müslim unsurlara karşı olumlu davranışlarda bulunmuşlar, onları müslümanların şehirlerinde ikamet ettirmişler, din, can, mal ve seyahat özgürlüklerini son noktasına kadar kullanmalarına izin vermişlerdir.⁶³ Hristiyanlar ve Yahudiler açısından bakıldığında Endülüs'teki yöneticilerin bu tip olumlu uygulamaları onların Müslümanlarla tek bir devlet çatısı altında asırlarca birarada yaşamaları demektir. Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce İspanya'da soykırımla

⁵⁸ Himyerî, s.131-132; M. Mâhir Hammâde, s.120-121.

⁵⁹ M. Abdullah İnân, I, 55-56.

⁶⁰ Hâlid es-Sûfî, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Bingazi, 1980, s.136.

⁶¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, 1994, s.34-35.

⁶² Mehmet Özdemir, “Gayr-i Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”, A.Ü.İ.F.D., C: XXXIII, Ankara, 1992, s.211.

⁶³ Bu konuda fazla bilgi için bkz: Mehmet Özdemir, *agm.*, A.Ü.İ.F.D., C:XXXIII, 211-216.

karşı karşıya kalan Yahudiler, Endülüs'te bu yeni düzen ile cemaatlerini, dinlerini, sosyal ve dinî hayatlarını korumuşlardır.⁶⁴

Bu hususta T. W. Arnold şu çarpıcı yorumu yapmaktadır: “(İspanya’da) İslâm fetihlerinin başlangıcında ne dinî baskı, ne de cebrî ihtidalarla dair hiçbir hadise işitilmemiştir... Siyâsî kudretleri kaybolan Hristiyanlar için şikayeti gerektirecek bir durum yok gibiydi. Dikkate değer bir hal olmak üzere bütün sekizinci asır boyunca tek bir ayaklanma teşebbüsü görülmüştü. İspanya’da İslâm hükümetinin Hristiyan tebaa karşısında aldığı yumuşak tutum iki din mensuplarını birbirine yaklaştırmış ve bu iki topluluk arasında bazı karışmalar meydana getirmişti. Müslüman erkeklerle Hristiyan kadınlar arasında evlilikler başlamıştır. Mesela Endülüs valisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr⁶⁵ ile kral Rodrigo’nun dul eşi (Egilona) ile evlenmiştir. Birçok Hristiyan Arap isimleri almış, Müslüman komşularının âdetlerini taklit etmişlerdir. Mesela bazıları çocuklarını sünnet ettirmişlerdir”.⁶⁶

Mehmet Özdemir’e göre özellikle X. Yüzyılda Endülüs Emevî sarayı, toplumu bütün farklılıklarıyla en üst seviyede temsil eden bir tablo görüntüsü vermekteydi. Toplumu teşkil eden bütün dinî ve etnik unsurlar bu saraya girme ve hizmet sunma imkanına kavuşmuş bulunuyorlardı. Müslüman halife, Yahudi hekim, Hristiyan mütercim, Saklebî komutan, Arap veya Berberî başvezir, vezir, müvelled (mühtedî İspanyol) başkadı, Sûdanlı ulak, Iraklı edib aynı sarayın çatısı altında buluşmaktaydılar. Farklılıkları uyum içinde bir araya getiren bu manzara karşısında hayrete kapılan Fransız araştırmacı Henri Peres şu ilginç tespiti yapmaktadır: “*Bu birarada yaşama tarzı, Endülüs Müslümanlarının Hristiyan halka toleranslı yaklaşımını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gerçekten hiçbir mağlup halk, anlaşmalarla sağlanan hakların ve zimmî hukukunun tatbiki konusunda İspanyollar kadar şanslı olmamıştır. Devletin her kademesinde bu halktan insanlar vardır.*”⁶⁷ Bu toplumsal kaynaşma zamanla Endülüs'te Hristiyanlar ve Yahudiler arasında

⁶⁴ Endülüs'te Yahudilerin siyâsî, sosyal, dinî, ekonomik ve kültürel durumları hakkında detaylı bilgi için bkz: Sinan İlhan, *Fetihden Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, (Yayınlanmamış doktora tezi, A.Ü.S.B.E.), Ankara, 2006.

⁶⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, “*İlk Endülüs Valisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr ve Öldürülmesi*”, *S.Ü.İ.F.D.*, sayı: 14, Konya, 2002, s.65-87.

⁶⁶ T.W.Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, çev: Hasan Gündüzler, 2. baskı, Ankara, 1982, s.146.

⁶⁷ bkz: Mehmet Özdemir, “*Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, s. 90.

Araplaşma temayüllerini de doğurmuştur. Özellikle Hristiyanlar arasında giyim-kuşam, yeme-içme ve isim koyma gibi hususlarda Arapları taklit edenlere Mozarabes⁶⁸ isimi verilmiştir. Ayrıca uyumlu bir şekilde birarada yaşama tarzı farklı unsurların katkılarıyla Endülüs medeniyetinin oluşması ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Sonraki yüzyıllarda İspanya'da egemen olan Hristiyan krallıklar, tüm bu olumlu tavır ve yaklaşımların aksine Müslümanlara karşı çok sert davranmışlar, engizisyon kararlarıyla binlerce Müslümanı katledip, binlercesini sürgün etmişler, soykırım, işkence, zorla dinden döndürme vb. bir çok kötü fiili işlemişlerdir.⁶⁹ İslâm dininin hoşgörü anlayışına karşı bağnazlıkla hareket eden Hristiyanlar, İspanya'da XV ve XVI. Yüzyılda dünya tarihinde olumsuz bir süreç yaşatmışlardır.

DEĞERLENDİRME-SONUÇ:

İslâm tarihinde birarada yaşama tecrübesinin Asr-ı Saâdet ve Endülüs örneğini incelemeye çalıştığımız tebliğimizde değerlendirme ve sonuç olarak şu hususlar dikkat çekicidir:

Temelini Kur'an'daki "*Dinde zorlama yoktur...*"⁷⁰ ve benzeri âyetlerden, Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet'teki gayr-i müslimlere karşı uyguladığı toleranslı politikalardan alan Müslüman toplumlar "*öteki*" diye vasıflanan Müslüman olmayan kesimlerle İslâm tarihi boyunca önemli sayılabilecek problemler olmadan birarada yaşamışlardır. 14 asırlık bu süreçte elbette istisna sayılabilecek kimi durumlar söz konusu olsa da, Hristiyan Avrupa tarihiyle karşılaştırılamayacak kadar çok olumlu örnek ve uygulamalar mevcuttur.

Hz. Peygamber Asr-ı Saâdet'te Ehl-i kitap olmaları sebebiyle Hristiyan ve Yahudileri müşriklerden ayrı kategoride değerlendirmiş, ilgili konuda detaylı

⁶⁸ Mozarabes: "Araplaşmış kimseler" demektir. (Arapçası el-Musta'ribûn).

⁶⁹ Bu konuyla ilgili özel bir çalışma şudur: Henry Charles Lea, *İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırılmaları ve Sürölmeleri*, çev: Abdullah Davudoğlu, İstanbul, 2006. Ayrıca bkz: Rodrigo de Zayas, "*Endülüis'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi*", *Endülüis'ten İspanya'ya*, Ankara, 1996, s.109-114; Mehmet Özdemir, "*İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüis Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası*", A.Ü. İ.F.D., C: XXXV 1996, s. 243-284.

⁷⁰ Bakara, 2/256.

olarak ele alındığı gibi müşriklere vermediği kimi hakları ve ayrıcalıkları onlara vermiştir. Yapılan anlaşmalarla cizye ve harac vergisi vermeleri karşılığında onların dinî inançları, mabetleri ve ibadetlerine müdahale edilmemiştir. Aksine Necran heyeti örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber, Hristiyanların mescidde kendi ibadetlerini yerine getirmelerine izin vermiştir. Medine'ye hicretten sonra oluşturulan vesîka içine şehrin sosyal unsurlarından olan Yahudi kabileleri dahil edilmiş, onlara bazı haklar verilmiş, buna karşılık bir takım sorumluluklar da yüklenmiştir. Onlara ayrıca can, mal, mülkiyet hakkı, seyahat özgürlüğü, iktisâdî girişim hakkı ve bazı sosyal haklar verilmiştir. Bu şekilde Ehl-i kitapla birarada yaşama şartları oluşturulmuştur. Böylece günümüzde "*birarada yaşama tecrübesi*" olarak adlandırılan uygulamanın ilk prototipi Asr-ı Saâdet'te gerçekleştirilmiştir. Ancak Hz. Peygamber anlaşmalara uymamaları ve İslâm devletine karşı müşriklerle işbirliği yapmaları vb. sebeplerle gerektiğinde Yahudilerle ve Hristiyanlarla savaşmaktan çekinmemiştir. Savaşı ilk başlatanlar Müslümanlar olmadığı halde bazı ön yargılı oryantalistlerin, Hz. Peygamber'in önemsiz sebeplerle Yahudi kabîlelerini sürgün edip cezalandırdığını öne sürmeleri tutarlı bir iddia değildir.

Hz. Peygamber'in uygulamalarını örnek alan Müslüman yöneticiler daha sonraki dönemlerde Müslüman olmayanlara karşı ılımlı ve toleranslı politikaları devam ettirmişlerdir. Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde gayr-i müslimler genel olarak İslâm'ın engin hoşgörü anlayışı içinde, cizye ve haraç vergilerini vermek suretiyle can, mal ve inanç hürriyeti içinde yaşamışlardır. Bu realite sadece Müslüman yazarların tespitiyle değil, (bir kısmını araştırmamız içinde naklettiğimiz) bazı Batılı araştırmacıların ifadeleriyle de sabittir.

Genel bir ifadeyle 711-1492 yılları arasında İslâm hakimiyeti altında bulunan Endülüs, İslâm tarihinde Müslümanlarla "*öteki*" denilen gayr-i müslimlerin birarada yaşama tecrübesinin en güzel örneklerinden birisini oluşturur. Yaklaşık sekiz asır boyunca İspanya'ya hakim olan Müslümanlar, kendi dinlerinden olmayanlara karşı bir kısım Batılı araştırmacıları bile hayrete düşürecek kadar toleranslı davranmış, bunun sonucunda İspanya'da ihtida olayları herhangi bir zorlama olmadan kendiliğinden gelişmiştir. Fetih öncesi dönemde Hristiyan Vizigot idaresi tarafından ağır dinî baskılara uğrayan, zorla din değiştirme ve sürgüne zorlanan İspanya Yahudileri, fethe davet ettikleri Müslümanları bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Müslüman yöneticiler Endülüs'te İslâm'ın hoşgörü anlayışı ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet'teki

uygulamalarını esas alarak asırlarca birarada huzur içinde yaşayan bir Endülüs toplumu oluşturmuşlardır. Sadece Yahudilere karşı değil, bölgenin ana unsuru olan Hristiyan halka ve din adamlarına karşı aynı toleransı göstermişlerdir. Bu politikalar etkisini göstermiş, Müslüman-Hristiyan-Yahudi dinine mensup insanlar birarada yaşama örneğini oluşturmuşlardır. Elbette her dinin mutaassıp veya fanatik diyebileceğimiz kesimlerinin bazı farklı düşünce ve uygulamaları olsa da bunlar genel olumlu havayı uzun süre bozamamıştır.

Endülüs'te birlikte yaşama tecrübesi, farklı din ve ırk mensupları arasında karşılıklı kültürel etkileşim sürecini doğurmuştur. Bu etkileşim bölgenin İslâmlaşma ve Araplaşmasının yanı sıra müşterek bir Endülüslülük şuurunun oluşmasına yol açmıştır. Nihayet bu da tüm sosyal unsurların katkısıyla Endülüs medeniyetinin doğmasını sağlamıştır.⁷¹

Müslümanların gayr-i müslimlere hoşgörülü davranışları konusunda Batılı bir düşünür olan Chatfeld şunları söylemektedir: "Araplar, Türkler ve başka müslümanlar, Hristiyanlara karşı batılı milletlerin, yani Hristiyanların uyguladıkları muamele ve gaddarlığın aynısını yapmış olsalardı, bugün Doğu'da tek bir Hristiyan kalmazdı."⁷² Bu hususta bir din adamı olan Rahip Michod'un şu sözü de dikkat çekicidir: "İnsanlar arasında büyük merhamet kanunu demek olan dinî müsamahayı Hristiyanlar'a ne yazık ki, Müslümanlar öğretmiştir."⁷³

Bir kısım Batılı araştırmacı ve yazarlar, İslâm tarihinde fetihlerin kılıç zoruyla yapıldığı, zorla İslâmlaştırma faaliyeti yürütüldüğü, Müslümanların şiddet yanlısı, hoşgörüden uzak kimseler olduğu gibi bazı görüşler öne sürmektedirler. Tebliğimizde kısaca incelediğimiz Asr-ı Saâdet ve Endülüs örnekleri bu iddiaların -istisnalar dışında- tutarlı olmadığını, ilmî ciddiyetten uzak ön yargılı yorumlar olduğunu göstermektedir. Öte yandan Hristiyan ve Yahudiliği benimseyen toplumlarının tarih boyunca Müslümanlara karşı davranışları, Haçlı seferleri, Endülüs'te 1492 yılı sonrası yaşanan soykırım, sürgün ve engizisyon kararları, zorla Hristiyanlaştırma politikaları birarada yaşama tecrübesinin öteki yüzü olarak incelenip değerlendirilmeli ve bir karşılaştırma yapılarak tarihî gerçekler ortaya konulmalıdır.

⁷¹ Mehmet Özdemir, "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", s.93.

⁷² Ahmet Seven, *Tarihin Anlattıkları*, İstanbul, 1997, s.22.

⁷³ Enver Mahmut, "Hz. Muhammed (sav)'in Müsamaha (Hoşgörü) Anlayışı", *Ebedî Risâlet* 1, İzmir, 1993, s.23.